

Bilinçsizce Bilinçli Olmak

Being Unconsciously Conscious

SİNEM ELKATİP HATİPOĞLU

Marmara University

Received: 15.08.2022 | Accepted: 28.12.2022

Abstract: First-order theories of consciousness and higher-order theories of consciousness are rivals in the studies of consciousness and provide different explanations concerning the consciousness of a mental state. First-order theories defend that it is not possible to be unconsciously conscious whereas higher-order theories argue that it is possible. In this paper, I discuss these differences to see if there is indeed a deep disagreement or if the disagreement is merely a verbal dispute and thereby see if the two theories can be reconciled. In doing so, I also explain what it means to be unconsciously conscious granted that it is possible.

Keywords: Consciousness, conscious states of mind, theories of consciousness, Rosenthal, Dretske.

Giriş

Zihin felsefesinin üzerinde durduğu en önemli sorulardan biri zihin durumlarının (mental states) hangi koşullar altında bilinçli olduğu sorusudur. Varsayımları açısından birbirine zıt düştüğü gözlemlenen iki bilinç kuramı, yani tek dereceden bilinç kuramları (first-order theories of consciousness) (Dretske, 1995; Tye, 1995) ile üst dereceden bilinç kuramları (higher-order theories of consciousness) (Rosenthal, 2005; Carruthers, 2000, 2005; Lycan, 1987, 1996; Gennaro, 1996, 2012) hem bu soruyu hem de bilinçsizce bilinçli olma durumunu farklı şekillerde ele alır. (Gennaro, 2004)

Bu makaledeki amacım bu zıtlıkları ortaya koymak, zıtlıkların önemli bir ilkesel anlaşmazlıktan mı yoksa sadece sözel bir anlaşmazlıktan mı kaynaklandığını incelemek ve bu tartışmanın ışığında bilinçsizce bilinçli olmanın eğer mümkünse ne anlama geldiğinden bahsetmektir. Bunu yaparken tek dereceden bilinç kuramlarını savunanlardan özellikle Dretske'nin (1993, 1995, 2007) görüşlerine ve üst dereceden bilinç kuramlarını savunanlardan da özellikle Rosenthal'ın (2005) görüşlerine yer vereceğim.

Farklı bilinç kuramları ile ilgili tartışmalar devam etse de bu tartışmaları en azından bilinç kelimesinden ne anladığımızla ilgili derin bir çıkmazdan kurtaran ayrımları Rosenthal'ın (2005, ss. 21-46) çalışmalarında bulabiliriz. Bu ayrımlar özne bilinci, nesnel ve nesnesiz bilinç ve zihin durumu bilinci olarak sıralanabilir. (isim kör hakemlik süreci için çıkarılmıştır) Özne bilinci, özneye atfedilir ve bir öznenin farkındalığını içerir. Bu farkındalığın bir nesnesi varsa buna nesnel özne bilinci diyebiliriz (transitive consciousness). Nesnesi yoksa sadece genel bir uyanıklık halinden, mesela bir cerrahın 'Hasta bilincini kaybetti mi?' diye sorduğunda kastettiği türden bir bilinçten bahsedebiliriz (creature consciousness). Zihin durumu (state consciousness) bilinci ise bir zihin durumunun bilinçli olup olmamasıyla ilgilidir.

Türkçede bu terimlerin daha anlaşılır olması için birebir çeviriler yerine şu çevirileri önermek isterim. Nesnel özne bilincine direkt özne bilinci diyebiliriz. Yani içeriğinde öznenin farkındalığını ve bu farkındalığın bir şeye yöneldiğini barındıran bir terim olarak özne bilincini kullanabiliriz. Nesnesiz özne bilinci için de uyanıklık bilinci terimini kullanabiliriz. Yukarıda bahsi geçen cerrahın sorusunda kastettiği uyanıklık bilinci olacaktır.

Aslında önceki çalışmamda (isim kör hakemlik süreci için çıkarılmıştır) ‘uyanıklık bilinci’ yerine birebir çeviri üzerinden ‘yaratık bilinci’ (creature consciousness) ifadesini kullanmıştım fakat yaratık bilinci ifadesinin bu bilinç türünün içeriğini yeterince yansıtmadığı kanısındayım. Bu yüzden artık uyanıklık bilinci ifadesini tercih ediyorum. Zihin durumu bilinci için ise nesnel ve nesnesiz ayrımı yapmak anlamlı değildir. Zihin durumları elbette bir şeyle ilgilidir ama özne olmadıkları için bir şeyin bilincinde değildirler. Bu bağlamda nesneleri yoktur. Bir şeyin bilincinde olmak öznelere atfedebileceğimiz bir özelliktir. Zihin durumları ise bir öznenin içinde bulunduğu durumlardır ve bilinçli ya da bilinçsiz olabilirler. Bu sebeple zihin durumu bilinci için özne-durum bilinci ifadesini de kullanabiliriz.¹

Daha önce de belirtildiği üzere zihin felsefesinin bilinçle ilgili üzerinde durduğu konulardan biri hangi koşullar altında bir zihin durumunun bilinçli olduğu ya da bilinçli zihin durumlarının bilinçsiz zihin durumlarından farkıdır. Uyanıklık bilincinin daha çok tıbbi bir durumla ilgili olduğunu kabul edersek zihin felsefesini en çok ilgilendiren bilinç türlerinin özne bilinci ve zihin durumu bilinci olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarda Türkçesini önerdiğim terimlerle birlikte makalenin başlığındaki ‘bilinçsizce bilinçli olmak’ ifadesinin bariz bir çelişki içermediği ve anlamlı bir ifade olduğu ortaya çıkacaktır. Bunun sebebi de soruda ‘bilinçsizce’ derken zihin durumu bilinci, ‘bilinçli’ derken de özne bilinci kastedildiğindendir. Bu açıklamayla birlikte bilinçsizce bilinçli olmakla ilgili tek dereceden bilinç kuramları ile üst dereceden bilinç kuramları arasındaki yaklaşım farklarını inceleyebiliriz. Aslında bu iki kuram genelde birbirinin rakibi olarak düşünülse de aralarındaki varsayım farklarının derin bir anlaşmazlıktan mı yoksa sözel bir anlaşmazlıktan mı kaynaklandığı üzerinde çok durulmamıştır. İki kuram arasındaki yaklaşım farklarını incelerken anlaşmazlığın tabiatı da umuyorum ki daha net ortaya çıkacaktır. Bu incelemeyi yapabilmek için önce bilinçli zihin durumlarına sonra da özne bilinci ile zihin durumu bilinci arasındaki ilişkiye değineceğim.

¹ Bir çalışmamda zihin durumu bilinci (state consciousness) için ‘özne-durum bilinci’ ifadesini daha da sadeleştirip ‘öz-durum bilinci’ ifadesini de kullanmıştım. (isim kör hakemlik süreci için çıkarılmıştır) Öznenin içinde bulunduğu zihin durumunun bilinçliliği söz konusu olduğu için öz-durum bilinci ifadesinin aslında daha kapsamlı olduğunu düşünsem de bir o kadar kavram karışıklığına sebep verdiğini de gözlemledim. Bu sebeple ‘state consciousness’ için ‘zihin durumu bilinci’ ifadesini kullanacağım.

Bilinçli Zihin Durumları

Öznenin içinde bulunduğu bir zihin durumunun nasıl bilinçli hale geldiğiyle ilgili kabul edilmiş net ve tek bir açıklama mevcut olmadığından, bilinçli zihin durumlarının bilinçsiz olanlardan farkını anlamak için öncelikle bilinçli kabul ettiğimiz bazı zihin durumlarının ortak özelliklerine odaklanabiliriz. Bu zihin durumlarının yani bilinçli olanların bir ortak özelliği öznelinin farkındalığını (awareness) içermeleridir. Örnek vermek gerekirse öznenin baş ağrısı bir zihin durumu olarak bilinçli ise, öznesi de ağrısının farkında olacaktır.² Bir açıdan bu özellik bariz ve bilgilendirici olmaktan uzak gibi görünse de bahsi geçen farkındalığın nasıl bir farkındalık olduğu ve ne içerdiği konusu detaylı ve üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu detaylara açıklık getirmeden önce işleri biraz daha karıştırmak pa-hasına farkındalık kelimesini aslında bilinç kelimesi yerine kullandığımı da eklemeliyim. Yani bilinçli zihin durumlarının ortak özelliğini, en azından görünürdeki ortak özelliğini, şöyle de ifade edebiliriz;

- (1) Bilinçli zihin durumları öznelinin bilincinde olduğu zihin durumlarıdır.

Bu önerme aslında üst dereceden bilinç kuramlarında görülen temel bir ilkedir. (Rosenthal, 2005; Carruthers, 2000, 2005; Lycan, 1987, 1996; Gennaro, 1996, 2012) Bir açıdan bu önerme totoloji içeriyor gibi gözükse de giriş bölümünde ortaya konan ayrımlar nasıl bilinçsizce bilinçli olma ifadesini çelişkiden kurtarıyorsa, burada da ‘bilinçli zihin durumları öznelinin bilincinde olduğu zihin durumlarıdır’ önermesini totoloji içermekten kurtarır çünkü ‘*bilinçli* zihin durumları’ ifadesindeki ‘bilinç’, zihin durumu bilinci anlamında kullanılırken, ‘öznelinin *bilincinde* olduğu zihin durumlarıdır’ ifadesindeki ‘bilinç’, özne bilinci anlamında kullanılmaktadır. Farkındalık kelimesini (nesneli) özne bilinci anlamında kullandığımı bir kez

² Aslında ağrı örnekleri genelde problemlidir. Baş ağrısından ya da herhangi bir ağrıdan bahsedip aynı zamanda öznesinin o ağrının farkında olmaması ihtimalinin bir çelişki içerdiğini düşünenler olabilir. Rosenthal (2002, s. 411) bu duruma örnek olarak gün içerisinde baş ağrısı olan bir insanın günlük işlerin yoğunluğundan, bazen dikkatinin dağılmasından ya da yaptığı işe odaklanmasından ötürü baş ağrısı devam etse de onu deneyimlemeyebileceğinden bahseder ve bu durumda baş ağrısının yok olduğunu düşünmektense, öznenin devam eden ağrıyı deneyimlemediğini düşünmenin daha akla uygun olduğunu savunur. Bu açıklama yeterli değilse de ağrı örneğini herhangi bir görsel ya da işitsel algı örneği ile değiştirmek mümkündür.

daha hatırlatarak bu farkındalığın özellikleriyle ilgili detaylara şimdi değinebilirim.

Birincisi, bilinçli zihin durumları öznelere farkında olduğu zihin durumlarıdır derken dolaylı değil, direkt yolla ve içten edinilen bir farkındalık kastedilmektedir. (Rosenthal, 2002, ss. 408-409) Mesela arkadaşlarıma bana kızgın olduğumu söylemesi ve içinde bulunduğum durumla ilgili farkındalığımı sağlamaları dolaylı ve dıştan bir yoldur. Arkadaşlarıma paylaşımı tek başına kızgın olma durumumu bilinçli kılmaz. Kızgın olduğum gerçeğinin bilincinde olmamla kızgınlığının bilincinde olmam arasında fark vardır. Eğer arkadaşlarıma güveniyorsam, kızgın olduğuma dair bir inancım gelişebilir ama bu kızgınlığımı içten fark etmemle aynı şey değildir. Yine de şunu eklemekte fayda var; kızgın olduğum gerçeğinin bilincinde olmak ya da kızgın olduğum inancına sahip olmak ve bu durumu kabullenmek neticede kızgınlığımı içten ve dolaysız bir yoldan farkına varmama da sebep olabilir. Hatta psikoterapinin bir amacının bu şekilde karşılıklı iletişimle içten farkındalık sağlamak olduğu söylenebilir ama öyle ya da böyle kızgınlığımı bilinçli kılan tek başına kızgın olduğuma dair inancım değil, kızgınlığının farkındalığıdır.

İkinci detay, bilinçli zihin durumları ile özne bilinci arasındaki ilişkinin farklı bir yorumuna dayanır. Yukarıda bahsi geçen (1) önermesi dışında yine bilinçli zihin durumlarının bir ortak özelliği olarak şunu söyleyebiliriz;

- (2) Özneler içinde bulundukları bilinçli zihin durumları sayesinde bir şeylerin bilincinde olur.

Bu önerme de tek dereceden bilinç kuramlarında görülen temel bir ilkedir. (Dretske, 1995) İki önerme de bilinçli zihin durumlarının ortak bir özelliğini ifade eder fakat bu özellikler zihin durumu bilinci ve özne bilinci arasındaki ilişki açısından farklı yaklaşımlar içerir. (1) önermesine göre özne bilinci, bilinçli zihin durumları için bir önkoşuldur. (2) önermesinde ise ters yönde bir önkoşul mevcuttur, özne bilinci için bilinçli zihin durumları gerekir. Aslında bu önermeler direkt çelişkili değildir fakat iki önermenin de doğru olduğu varsayıldığında ortaya tuhaf sonuçlar çıkabilir. Bu konuya makalenin ilerleyen bölümlerinde değineceğim. Şimdilik bu iki önermeyle ilgili şu söylenebilir; (1) önermesinde bir zihin durumunu neyin bilinçli kıldığı sorusuna odaklanarak ortaya konan bir tez varken, öbür tarafta yani (2)

önermesinde bu soruya odaklanmadan bilinçli zihin durumlarıyla ilgili ortaya konan bir tez vardır. Dretske (1993, s. 280) de bir zihin durumunu neyin bilinçli kıldığı ile ilgili bir cevabı olmadığını net bir şekilde ortaya koyar.

Üçüncü detay giriş bölümünde kısaca özne bilinci olarak ifade ettiğim nesnel özne bilincinin nesnesinin dış dünyadan olabileceği gibi öznenin iç dünyasından da olabileceğiyle ilgili detaydır. Örneğin bir elmanın farkında olabileceğim gibi, elma algımın da farkında olabilirim ve bunlar farklı zihinsel faaliyetlerdir.³

Yukarda bahsi geçen detaylar ve (1) ile (2) önermeleri ışığında elma örneği üzerinden şu soruyu sorabiliriz;

(A) Hem elmanın bilincinde olup hem de elma algım bilinçsiz olabilir mi?

Soruyu genelleştirirsek bilinçsizce bilinçli olmak mümkün müdür? Bir sonraki bölümde bu sorunun da dayandığı özne bilinci ve zihin durumu bilinci arasındaki ilişkiyi ele alacağım.

Özne Bilinci ve Zihin Durumu Bilinci Arasındaki İlişki

Özne bilinci ve zihin durum bilinci arasındaki ilişkiyle ilgili varsayımlar aynı zamanda tek dereceden ve üst dereceden bilinç kuramlarının dayandığı ilkeleri de belirler. Bu makalede tek dereceden bilinç kuramını destekleyenler arasında Dretske'nin (1993, 1995, 2007) bu ilişkiyle ilgili görüşlerine, üst dereceden bilinç kuramını destekleyen ve geliştirenler arasında da Rosenthal'ın (2002, 2005) bu ilişkiyle ilgili görüşlerine yer vereceğim.

Dretske (1993, 1995) özne bilincinden zihin durum bilinci çıkarımı yapar. Bu durumda (A) sorusuna olumsuz cevap verir. Rosenthal'a (2005) göre ise özne bilincinin olduğu yerde evet zihin durumu bilinci olabilir ama olmak zorunda değildir dolayısıyla özne bilincinden zihin durum bilinci çıkarımı yapmaz ve (A) sorusuna olumlu cevap verir. Fakat Rosenthal'ın bu görüşünü doğru anlamak için bir önceki bölümde özne bilincinin nesneleriyle ilgili üzerinde durduğum üçüncü detayı hatırlamak gerekir. Özne bilincinin nesnesi bir zihin durumuysa, Rosenthal'a göre de özne bilincinden zihin

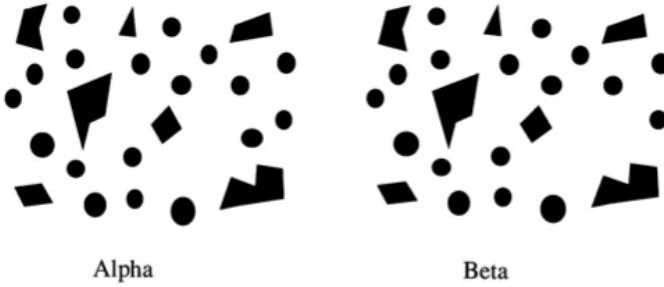
³ Ayrıca özne bilinci $5 > 3$ gibi matematiksel önermelerle ilgili de olabilir. Burada öznenin yöneldiği nesneyi önerme olarak değil, o önermenin içeriğine, yani beş büyüktür üç içeriğine sahip bir inanç ya da düşünce olarak almak gerekir ki bu da öznenin iç dünyasından bir nesne olacaktır.

durum bilinci çıkarımı yapılabilir. Örneğin elma algımın bir zihin durumu olarak bilincindeysem, elma algımın bir zihin durumu olarak bilinçli olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu da Rosenthal'ın (2005) yukarda bahsi geçen (1) önermesini (Bilinçli zihin durumları öznelere bilincinde olduğu zihin durumlarıdır) benimsemesinden kaynaklanır.

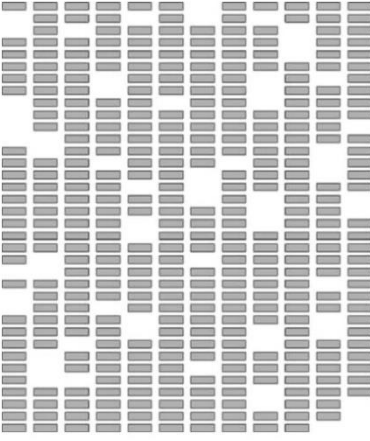
Dretske'nin (1993, 1995, 2007) verdiği örnekler genelde görsel algı ya da koku algısı gibi beş duyumuzla ilgili algısal deneyimlerden oluşur ve öznenin bilincinde olduğu nesne zihin durumundan ziyade, koku, görüntü gibi şeylerdir. Yazımın devamında özne bilincinin nesnesinin bir zihin durumu olması, tartıştığım görüşler için önemliyse gereksiz bir karışıklığa sebep vermemek için özne bilinci(z) ifadesini kullanacağım.

Dretske (1993, 1995) bilinçli zihin durumlarının bizi, yani öznelere bir şeylerin bilincinde kıldıklarını iddia eder ve Rosenthal (2005) gibi bilinçli zihin durumlarını bizim farkında olduğumuz zihin durumları olarak değerlendirmez. Kısacası Rosenthal (1) önermesini benimserken, Dretske (2) önermesini benimser. Dretske'nin (1993, 2007) verdiği örnekler üzerinden farkı daha net anlayabiliriz. Dretske (1993, s. 273) bir makalesinde aşağıdaki Alpha ve Beta örneklerini verir.

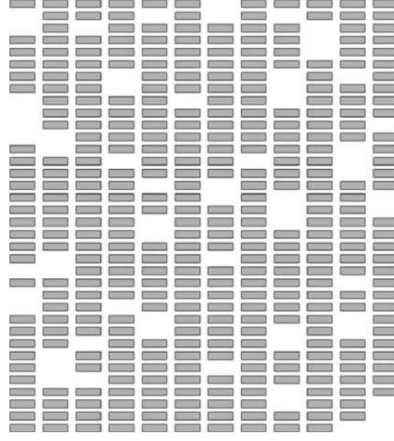

Başka bir makalede ise (2007, ss. 223-224) aşağıdaki (şekil 1 ve şekil 2) örnekleri verir.

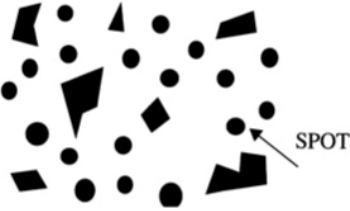

Şekil 1

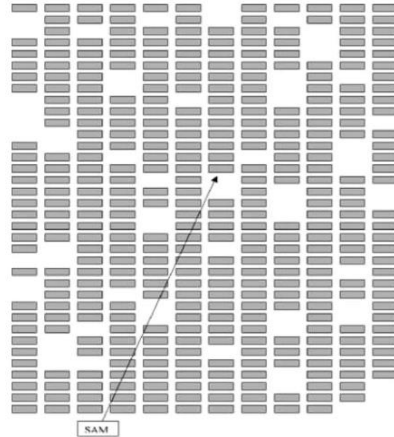

Şekil 2

Bu örneklerin ortak noktası verilen şekillerin birbirine çok benzemesidir. Ve her iki örnekte de bir şekil öbürüyle karşılaştırıldığında ek bir parça içerir. Alpha şeklinde ve şekil 2’de ek parça mevcuttur.

Alpha

Şekil 2

Dretske bu ek parçaya birinci örnekte SPOT (1993, s. 273), ikinci örnekte SAM (2007, s. 225) adını verir ve şunu savunur; her iki örnekte de özne, şekilleri belirli bir süre incelese bile Alpha ve şekil 2’de ek bir parça olduğu ayırımında olmayabilir ama o fazladan parçayı görmemesi için bir sebep olmadığı sürece, yani o şekli bloke eden başka bir obje olmadığı sürece veya oda karanlık olmadığı sürece veya öznenin görüş alanıyla ilgili tam da o noktaya denk gelen bir sorun olmadığı sürece, özne hem SPOT’u hem

de SAM'i görecektir ve hem SPOT'un hem de SAM'in bilincinde olacaktır. Dolayısıyla, öznenin hem SPOT'la hem de SAM'le ilgili görsel deneyimi bir zihin durumu olarak bilinçlidir.

Dretske'ye (1993, 2007) göre öznenin bilincinde olmadığı durum bir önermenin gerçekliği ile ilgilidir. Özne, SPOT'un Alpha ve Beta arasındaki farkı oluşturduğunun ve SAM'in de birinci ve ikinci şekil arasındaki farkı oluşturduğunun bilincinde değildir. Bununla paralel olarak 'SAM, birinci ve ikinci şekil arasındaki farkı oluşturur' içerikli düşüncesi ya da inancı bilinçli değildir. Nasıl bir kedi yanan bir tostun kokusunun bilincinde olmasına rağmen bu kokunun yanan bir tosta ait olduğunun ayırımında değilse (Dretske, 1993, s. 266) ve kokunun yanan bir tosttan geldiği gerçeğinin bilincinde değilse, buradaki örnekte de özne SAM'in bilincinde olmasına rağmen, SAM'in iki şekil arasındaki farkı oluşturduğunun ayırımında değildir. Bu da Dretske'nin (1993, s. 264) ortaya koyduğu obje farkındalığı (thing awareness) ve gerçek farkındalığı (fact awareness) arasındaki farkın doğal bir sonucudur. Kedinin koku bilinci, obje farkındalığı örneği iken, kokunun yanan bir tosttan kaynaklandığı gerçeğinin bilinci – yani kedinin sahip olmadığı bilinci – gerçek farkındalığı örneğidir. SPOT ve SAM örnekleri aynı fikri ortaya koymak için kullanıldığından bundan sonra SAM örneği üzerinden tartışmaya devam edeceğim.

Dretske (2007) şu önermeleri savunur;

- a. Özne SAM'i görür.
- b. Özne SAM'in bilincindedir.
- c. Öznenin SAM'le ilgili deneyimi (SAM-görsel-algısı) yani zihin durumu bilinçlidir.

Rosenthal ise (c) önermesine karşı çıkacaktır. Yani Rosenthal'a göre öznenin SAM'le ilgili deneyimi bilinçsizdir. Bunun sebebi de özneye sorulduğunda bu deneyimle ilgili hiçbir şey diyememesidir. Örneğin özneye 'İncelediğiniz bu iki şekil arasında bir fark var mıydı?' diye sorulsa, cevabı 'Bilmiyorum' olacaktır. Rosenthal'a (2005) göre SAM'le ilgili görsel deneyimin bilinçli sayılması için öznenin bu deneyimle ilgili bir farkındalık içermesi ve

sorulduğunda bunu ifade edebilmesi gerekir.⁴ Yukarda bahsi geçen (1) önermesini (Bilinçli zihin durumları öznelere bilincinde olduğu zihin durumlarıdır) kabul eden Rosenthal'ın savunduğu bilinç kuramının bu sebeple 'üst dereceden' olduğunu söyleyebiliriz çünkü zihin durumunun bilinçli olup olmaması, o zihin durumuyla ilgili başka bir bilincin mevcut olup olmamasına dayanır. Diğer bir deyişle özne bilinci(z) olup olmamasına dayanır.⁵

Öbür taraftan Rosenthal (a) ve (b) önermelerine katılabilir. Evet SAM öznenin görüş alanına düşüyor olabilir, hatta SAM'ın bilincinde de olabilir ve SAM'le ilgili bir görsel-algı-zihin-durumu içerisinde de olabilir ama Rosenthal'a göre bu zihin durumu bilinçli sayılamaz çünkü özne bu zihin durumuyla ilgili hiçbir farkındalık içermez dolayısıyla hiçbir bildiride bulunmaz.

Tek Dereceden ve Üst Dereceden Bilinç Kuramları Arasındaki Fark

Tek dereceden bilinç kuramını savunanları temsilen Dretske'nin ve üst dereceden bilinç kuramını savunanları temsilen Rosenthal'ın fikirlerine yer verdikten sonra bu bölümde Rosenthal'ın (1) önermesini, Dretske'nin ise (2) önermesini benimsemesinin ve Rosenthal'ın bilinçsizce bilinçli olabilir miyiz sorusuna olumlu, Dretske'nin ise olumsuz cevap sunmasının temel bir ilke farkından mı yoksa sadece sözel bir anlaşmazlıktan mı kaynakladığını inceleyeceğim.

Dretske (2007) öznenin SAM'le ilgili farkındalığıyla ilgili detayları sunarken SAM-görsel-algısının bir zihin durumu olarak bilinçli olup olmadığını belirlemek için bir test önerir. Bu test, öznenin iki şekil arasındaki farkın ayırabilmesinde olmamasına rağmen nelerin farkında olduğuyla ilgilidir. Örneğin Dretske'ye (2007, ss. 226-227) göre özne, SAM'ın siyah olmadığını

⁴ Tabii ki ifade edebilmek dar bir çerçevede alınmamalı. Bir insan konuşamayabilir ama farkındalığı ile ilgili bir düşünceye sahip olabilir ve bu da yeterli olacaktır.

⁵ Burada detaylarına girmeyeceğim ama bu 'üst dereceden' farkındalık Rosenthal'ın (2002, s. 409) savunduğu kurama göre bir düşünceyi içerir. Düşüncenin içeriği de kabaca 'Ben bu zihin durumu içerisindeyim' olarak ifade edilebilir. Yine Rosenthal'a (2002, s. 415) göre bu düşünce öznenin içinde bulunduğunu düşündüğü zihin durumundan sayısal olarak farklıdır. Üst dereceden bilinç kuramları bu hususlarda yani üst dereceden farkındalığın bir düşünce içerdiği ya da bu düşüncenin farkına varılan zihin durumundan sayısal olarak farklı olup olmadığı hususlarında birbirinden ayrılırlar. Örneğin Lycan (1987) farkındalığın bir düşünce değil bir algıdan oluştuğunu savunur. Bunun dışında farkındalığın ayrı bir zihin durumu gerektirdiği konusu da eleştirilmiştir. (Byrne, 1997; Neander, 1998; Levine, 2001; Kriegel, 2003; Mandik, 2009)

ya da yamuk durmadığının farkındadır. Yani özneye ikinci şekilde siyah ya da yamuk bir tuğlanın olup olmadığı sorulsa özne tereddüt etmeden cevap verebilecektir. Bu da Dretske'ye (2007, s. 223) göre öznenin, SAM de dahil olmak üzere şekildeki dikdörtgenlerin bilincinde olduğunun göstergesidir. Bunun bir sonucu olarak SAM görsel algısı da bilinçlidir. Yoksa nasıl yamuk durmadığının veya siyah olmadığının bilincinde olabilir ki?

Daha önce de belirttiğim gibi Rosenthal da öznenin SAM'in bilincinde olduğunu kabul edebilir. Armstrong'un (1980, s. 59) uzun yola çıkmış dalgın kamyon şoförü örneğinde şoför ne zaman sağa sinyal verdiğini, ne zaman hızını azalttığını ve benzeri deneyimlerini bildiremez fakat kazaya sebep vermediği sürece şoförün yolun ne zaman sağa döndüğü ya da trafiğin ne zaman arttığı gibi bazı şeylerin bilincinde olması gerektiği kabul edilir. Benzer bir şekilde şekil 2'ye bakan öznenin de SAM'in bilincinde olduğu söylenebilir.

Peki bu durumda Rosenthal'a göre mevcut olmayan nedir? Özne, SAM-görsel-algısı-zihin-durumu içerisinde olduğunun bilincinde değildir. Yani özne bilinci(z) mevcut değildir. Başka bir deyişle öznenin kendisiyle ilgili bir durumun farkındalığı yani bir tür öz-bilinci eksiktir. Kendisiyle ilgili olmayan bir şeyin yani SAM'in bilincinde olabilir ama kendisiyle ilgili olan yani SAM algısının bilincinde değildir.

Öznenin SAM'in iki şekil arasındaki farkı oluşturduğunun ayırımında olmasa bile SAM'in bilincinde olması, Dretske'ye göre ancak bilinçli SAM-görsel-algı-zihin-durumu sayesinde mümkündür. Fakat Dretske, SAM-görsel-algı-zihin-durumunu bilinçli kılan özelliğin ne olduğundan bahsetmez. Daha çok temel bir tanımlama çerçevesi içerisinde özneleri bir şeylerin bilincinde kılan zihin durumlarının bilinçli olduğunu iddia eder.

Buradan da şu sonuç çıkarılabilir. Bir tarafta zihin durumu bilinci var-sayılan bir başlangıç noktasıyken öbür tarafta zihin durumu bilinci başlangıç noktası değil, başka bir bilinç türü sayesinde (özne bilinci(z) sayesinde) ortaya çıkan bir durumdur. Bu yaklaşım farkları da bir açıdan bilinç kuramının tek dereceden mi yoksa üst dereceden mi olduğunu belirler. Zihin durumu bilinci özelliğini başka bir bilinç türüne mecbur kılan kuramın üst dereceden, diğerinin ise yani bilinçli zihin durumlarını başlangıç noktası olarak alan, varsayan kuramın da tek dereceden olduğunu kabul edebiliriz. Tek dereceden olan kuramlar zihin durumu bilincini temel alıp nasıl bilinçli

olduklarına dair açıklama getirmeden sadece varlığına dair bir test sunmuş olurlar.

Rosenthal için özne bilinci(z), zihin durumu bilinci için hem gerekli hem de yeterli bir koşul iken Dretske için gerekli olmadığı ortadır. Kanımca Dretske için yeterli de olmayacaktır. Bu fark da sadece sözel bir anlaşmazlık değil, ilkesel bir farklılık içerir. Ayrıca özne bilinci(z)nin ne için yeterli olacağı konusu Dretske'nin fazla tartıştığı bir husus da değildir. Fakat Dretske (2) önermesini benimsediğinden özne bilinci(z)nin yeterli olacağı başka bir durumdan bahsedilebilir. O da özne bilinci(z)ni sağlayan başka bir bilinçli zihin durumunun varlığıdır. Ne de olsa Dretske'ye göre özne, içinde bulunduğu bilinçli zihin durumları sayesinde bir şeylerin bilincinde olabiliyorsa, o zaman bir zihin durumunun bilincinde olması da başka bir bilinçli zihin durumu sayesinde olacaktır. İki kuram arasındaki farkın önemli olduğu bu gereklilikten de anlaşılır. (1) önermesine göre zihin durumu bilinci için özne bilinci(z) gerekiyorsa ve eğer (1) ve (2) birbiriyle uyumluysa, (2) önermesine göre de o özne bilincini(z) sağlayan bilinçli başka bir zihin durumu gerekecektir. Fakat bu da (1)e göre başka bir özne bilinci(z) gerektirecektir ki bu da (2)ye göre yine başka bir bilinçli zihin durumu gerektirir ve bu böyle sonsuza kadar devam eder.

Aslında bu eleştirinin biraz farklı bir hali literatürde direkt üst dereceden bilinç kuramlarına getirilir. (Gennaro, 2004, s. 5) Kısaca, eğer bir zihin durumu bilinci özne bilinci(z)ni içeren başka bir zihin durumunu gerektiriyorsa, örneğin Rosenthal'ın kuramına göre bir düşünce gerektiriyorsa, o düşünceye eşlik edecek başka bir düşünce daha gerekecektir ve bu sonsuza dek devam eder. Fakat bu eleştiriye yanıt olarak Rosenthal (2011, s. 30) zihin durumu bilinci için gerekli (aynı zamanda yeterli) olan özne bilinci(z)ni içeren düşüncenin bilinçli olması gerekmediğini söyler. Eğer bu düşünce de bilinçli ise evet başka bir düşünce gerekecektir fakat ilk zihin durumunu bilinçli kılan düşünce bilinçli olmak zorunda değildir. Böylelikle sonsuz sayıda düşünce gerekliliği ortadan kalkar. Kanımca Rosenthal'ın kendi kuramına getirilen eleştiriye yönelik sunduğu cevap başarılıdır.

Bu makalede üzerinde durduğum sonsuzluğa gidiş problemini ise üst dereceden bilinç kuramlarına getirilen bir eleştiri olarak değil, üst dereceden ve tek dereceden bilinç kuramlarının bir kez daha birbirleriyle uyumlu

olmadıklarını, sadece sözel değil ilkesel bir anlaşmazlık içerdiklerini göstermek için kullanıyorum.

Son Notlar ve Bazı Eleştiriler

Dretske'nin SAM bilinci iddialarıyla ilgili akla iki eleştiri gelebilir. Birincisi, öznenin görüş alanı içerisinde olduğu için SAM'ın bilincinde olduğu iddiası herhangi bir an görüş alanımıza giren her şeyin bilincinde olabileceğimiz gibi görünürde tuhaf ve kabul etmesi zor bir durum ortaya çıkar. Üstüne bir de Dretske'nin özne bilincinden zihin durum bilinci çıkarımı yaptığını hatırlarsak, herhangi bir an özne bilincini sağlayan sayısızca bilinçli zihin durumu içerisinde olduğumuzu kabul etmek zor gelebilir.

Dretske bu eleştiriye ön görmüş ve bir insanın görüş alanına giren her şeyin bilincinde olduğunu iddia etmediğini net bir şekilde söylemiştir. (2007, ss. 217-218) Önerdiği testten de bunu anlayabiliriz. Bir öznenin ikinci şekle bir süre baksa bile şekilde renkli bir dikdörtgen olmadığını fark etmeyebilir. İki özne düşünün ki biri ikinci şekilde renkli bir dikdörtgen olmadığını iddia edebilsin, öbürü de emin olmadığını ya da bilmediğini söylesin. Şekil 2 ikisinin de görüş alanına girmesine rağmen aynı şeylerin bilincinde olmayabilirler. Dolayısıyla Dretske'nin görüşlerinden bir öznenin görüş alanına giren her şeyin bilincinde olması gerektiği gibi bir çıkarım yapılamaz. Belki öznenin dikkati o kadar dağınıktır ki baktığı şeyin bir yazı mı yoksa bir şekil mi olduğunu bile fark etmeyebilir.

Dretske'nin verdiği örneklerde kanımca başka bir sorun özne bilincinin nesnesiyle ilgili karışıklıktır. Dretske savunduğu önermelerle ilgili olarak öznenin SAM bilincine odaklansa da, aslında genel olarak şekil 2 bilincinden bahsettiği söylenebilir. Önerdiği testte öznenin SAM'ın yamuk ya da siyah bir dikdörtgen olmadığını iddia edebilmesinin sebebi aslında SAM'ın bilincinde olmasına değil, daha genel olarak şekil 2'nin bilincinde olmasına bağlanabilir.

Şekil 2'de yamuk bir dikdörtgen dikkatini çekmediğinden SAM'ın de yamuk olmadığının bilinci bu durumda dolaylı edinilmiş bir bilinç olduğu söylenebilir. Bu da bilinçli zihin durumlarıyla ilgili olarak varsaydığımız dolaysız yoldan deneyimleme prensibini çiğnemiş olur. Fakat bu durumun Dretske'nin hangi iddiası üzerine gölge düşüreceği belirsizdir. SAM üye-

rine odaklanarak Dretske argümanlarını daha anlaşılır kılmakla beraber aslında savunduğu önermeleri öznenin genel bir şekil 2 bilinci üzerinden de kurgulayabileceği söylenebilir. Bu durumda da SAM bilinciyle ilgili eleştiri de ortadan kalkacaktır. Şimdi bu önerinin başarılı olup olmayacağını biraz daha yakından inceleyeceğim. Önce SAM ile ilgili (a), (b) ve (c) önermelerini şekil 2 üzerinden tekrar yazalım;

- d. Özne şekil 2'yi görür.
- e. Özne şekil 2'nin bilincindedir.
- f. Öznenin şekil 2 ile ilgili deneyimi (şekil 2-görsel-algısı) yani zihin durumu bilinçlidir.

SAM ile ilgili olan örnekte Rosenthal'ın (a) ve (b) önermesine katılacağını fakat (c) önermesini reddedeceğini önermiştim. Fakat örnek şekil 2 üzerinden yapılandırılınca, Rosenthal'ın (d) ve (e) önermelerine ek olarak (f) önermesine de katılabileceğini söylemek gerekir. Rosenthal (2002, s. 408) bilinçli bir zihin durumu söz konusu olduğunda o zihin durumunun her açıdan değil, bazı açılardan bilinçli olup bazı açılardan olmayabileceğini savunur. Bu da Rosenthal'ın neden (f) önermesine katılacağını fakat (c) önermesini reddedeceğini kanımca açıklar. Özne genel anlamda şekil 2 görsel algısının bilincindeyken, SAM dikdörtgeni şekil 2'nin bir parçasını oluştursa da, spesifik olarak SAM dikdörtgen algısının bilincinde olmayabilir. Bu sebeple de şekil 2-görsel-algısı bilinçli de olsa, SAM-görsel algısı bilinçli olmayabilir. Bu da SAM ilgili önermeleri şekil 2 üzerinden kurgulama önerisinin başarısız olacağını gösterir.

Üçüncü bir eleştiri de Dretske'nin SAM bilinci, dolayısıyla SAM-görsel-algı-zihin-durumu bilinci için önerdiği test üzerinden yapılabilir. Bu teste göre öznenin bilincinde olduğu şeyler SAM şeklinin nasıl bir şekil olduğundan ziyade nasıl *olmadığı* ile ilgilidir (yamuk değildir, siyah değildir vb.). Bu dolaylı yol da öznenin direkt SAM bilincine sahip olup olmadığı ile ilgili şüphe uyandırabilir. Fakat özneye sorulan soruların daha az dolaylı ve olumlu cevaplar içerecek şekilde kurgulanması mümkündür. Örneğin yamuk veya siyah bir şekil var mı diye sorulacağına öznenin gördüğü şekilleri betimlemesi istenebilir. Bunun karşılığında özne, şekillerin – dolayısıyla SAM'ın de – düzgün, dikdörtgen, simetrik, gri tonlarında olduğu gibi olumlu cevaplar içeren bir rapor sunabilir.

Sonuç

Şüphesiz daha detaylı bir incelemeye ihtiyaç duyulsa da gelinen noktada bilinçsizce bilinçli olmanın üst dereceden bilinç kuramına göre mümkün fakat tek dereceden bilinç kuramına göre mümkün gözükmediği söylenebilir. Bu kuramları Rosenthal ve Dretske üzerinden tartışarak aradaki farkın sadece sözel bir anlaşmazlıktan değil, ilkesel bir farktan kaynaklandığını göstermeye çalıştım. Makaledeki tartışmanın ışığında bu ilkesel farkın bilinçli zihin durumları için öz bilinç gerekliliği konusunda kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunun sebebi özne bilinci(z)nin, öznenin kendisiyle ilgili bir durumun yani içinde bulunduğu zihin durumunun farkındalığını içermesinden ve üst dereceden bilinç kuramlarına göre zihin durumu bilinci için özne bilinci(z) hem yeterli hem de gerekli bir koşul iken, tek dereceden bilinç kuramları için ne gerekli ne de yeterli olmasından kaynaklanır. Bu makalede iki kuramın birbiriyle uyumlu olmadığını göstermeye çalıştım. Bundan sonraki aşamada bu iki kuram arasında bir tercih yapmak gerekirse incelenmesi gereken bazı sorulara değinerek makaleyi bitirmek isterim.

Öncelikle tek dereceden bilinç kuramlarının bir zihin durumunun nasıl bilinçli olduğuna dair bir açıklama sunması beklenir. Ya da en azından (2) önermesi ötesinde, yani bilinçli zihin durumlarını sadece öznelere bir şeylerin bilincinde kılan zihin durumları olarak tanımlamanın ötesinde bir açıklamanın gerekliliği incelenebilir. Son notlar ve eleştiriler bölümünde bahsettiğim ikinci eleştiriye, yani öznenin SAM bilincinden ziyade genel olarak şekil 2 bilincine sahip olmasıyla ilgili eleştiriye verilebilecek bir yanıtın mümkün olup olmadığı araştırılabilir. Yine iki kuram arasında bir tercih yapılacaksa üst dereceden bilinç kuramlarına literatürde getirilen eleştirilerin (Gennaro, 2004) de incelenmesi gerekir. Tüm bu araştırmalar kuşkusuz bilinç çalışmalarını daha da ileriye götürecektir.

Kaynaklar

- Armstrong, D. M. (1980). *The Nature of Mind and Other Essays*. Cornell University Press.
- Byrne, A. (1997). Some Like It HOT: Consciousness and Higher-Order Thoughts. *Philosophical Studies*, 86(2), 103-129.
- Carruthers, P. (2000). *Phenomenal Consciousness: A Naturalistic Theory*. Cambridge

University Press.

Carruthers, P. (2005). *Consciousness: Essays from a Higher-Order Perspective*. Oxford University Press.

Dretske, F. (1993). Conscious Experience. *Mind*, 102(406), 263-283.

Dretske, F. (1995). *Naturalizing The Mind*. MIT Press.

Dretske, F. (2007). What Change Blindness Teaches About Consciousness. *Philosophical Perspectives*, 21, 215-230.

Gennaro, R. J. (1996). *Consciousness and Self-Consciousness*. John Benjamins Publishing.

Gennaro, R. J. (Ed.). (2004). *Higher Order Theories of Consciousness: An Anthology*. John Benjamins Publishing.

Gennaro, R. J. (2012). *The Consciousness Paradox: Consciousness, Concepts, and Higher-Order Thoughts*. MIT Press.

Kriegel, U. (2003). Consciousness as Intransitive Self-Consciousness: Two Views and an Argument. *Canadian Journal of Philosophy*, 33, 103-132.

Levine, J. (2001). *Purple Haze: The Puzzle of Conscious Experience*. MIT Press.

Lycan, W. (1987). *Consciousness*. MIT Press.

Lycan, W. (1996). *Consciousness and Experience*. MIT Press.

Mandik, P. (2009). Beware of the Unicorn: Consciousness as Being Represented and Other Things That Don't Exist. *Journal of Consciousness Studies*, 16(1), 5-36.

Neander, K. (1998). The Division of Phenomenal Labor: A Problem for Representational Theories of Consciousness. *Nous*, 32(S12), 411-434.

Rosenthal, D. (2002). Explaining Consciousness. In D. Chalmers (Ed.), *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* (ss. 406-421). Oxford University Press.

Rosenthal, D. (2005). *Consciousness and Mind*. Oxford University Press.

Rosenthal, D. (2011). Awareness and Identification of Self. In J. L. Liu & J. Perry (Ed.), *Consciousness and The Self: New Essays* (ss. 22-50). Cambridge University Press.

Tye, M. (1995). *Ten Problems of Consciousness*. MIT Press.

Öz: Tek dereceden bilinç kuramları (first-order theories of consciousness) ile üst dereceden bilinç kuramları (higher-order theories of consciousness) bilinç çalışmalarını içeren literatürde birbirlerinin rakibi olarak bilinirler ve bilinçli zihin durumlarıyla ilgili sundukları açıklamalarda farklı yaklaşımlar gösterirler. Tek dereceden bilinç kuramları bilinçsizce bilinçli olmanın mümkün olmadığını, üst dereceden kuramlar ise mümkün olduğunu savunur. Bu makaledeki amacım iki kuram arasındaki yaklaşım farklarını ortaya koymak, bu farkların önemli bir ilkesel anlaşmazlıktan mı yoksa sadece sözel bir anlaşmazlıktan mı kaynaklandığını inceleyerek iki kuramın uyumlu olup olmadığını görmek ve bu tartışmanın ışığında bilinçsizce bilinçli olmanın eğer mümkünse ne anlama geldiğinden bahsetmektir.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, bilinçli zihin durumları, bilinç kuramları, Rosenthal, Dretske.

